

Lunds universitet
Litteraturvetenskap, SOL
Handledare Kerstin Bergman
2009-01-15

Henrik Karlsson
SSLK01
C-uppsats

Identitetens röst gör sig åhörd i gränslandet

- Tornedalslitteratur i ett postkolonialistiskt perspektiv

Innehållsförteckning

1.	Inledning	s. 1.
1.2.	Syfte och frågeställning	s. 1.
2.	Metod och material	s. 2.
2.2.	Tidigare forskning	s. 4.
3.	Teoretiska utgångspunkter	s. 6.
4.	Disposition	s. 8.
5.	Analys	s. 8.
5.1	<i>Och fiskarna svarar Guds frid</i>	s. 8.
5.1.a.	Kurt-Göran som en symbol för kulturell hybriditet	s. 8.
5.1.b.	Ett gränsområde präglad av egoism och ångest	s. 10.
5.1.c.	Språkproblematik och identitetskris	s. 11.
5.1.d.	Identitetsförhandling med sitt efternamn	s. 12.
5.2.	<i>Populärmusik från Vittula</i>	s. 14.
5.2.a.	Ett kulturellt möte avslöjar den tystlåtna tornedalsmänniskan	s. 15.
5.2.b.	Pojkarna upptäcker identitetskrisen	s. 16.
5.2.c.	Paradoxal inställning gentemot den egna kulturen	s. 17.
5.2.d.	Starka traditioner	s. 18.
5.2.e.	Rädslan för yttre influenser	s. 18.
5.2.f.	Kulturellt möte med en främling	s. 21.
5.2.g.	Ett tornedalskt bröllop blir symbol för en kulturell hybriditet	s. 22.
6.	Konklusion	s. 24.
7.	Käll- och litteraturförteckning	s. 26.

1. Inledning

Hur skapar människan sin identitet i ett gränsrike, där skilda kulturer möts och korsas? Den som lever i marginalen har ofta svårt att stadga en egen identitet och kultur. Därtill finns många exempel på att kampen försvåras på grund av att människorna förtrycks av den egna nationens regering.¹ År 1810 fick Sverige lämna ifrån sig finskt territorium till Ryssland, samtidigt som man drog en gräns vid Torneälven. Området hade tidigare varit en öppen mark, där människor levde och förflyttade sig fritt. När gränsen drogs förlorade människorna inte bara sin frihet, utan även kontakter på andra sidan älven. Därefter kom språkförtrycket, då den svenska staten genomförde en likriktning för att alla svenska tornedalingar skulle tala svenska. Området drabbades även av svårigheter efter andra världskrigets slut, då dess perifera läge blev alltmer isolerat. När den tyska armén drog sig tillbaka stod så gott som hela finska Tornedalen i brand, liksom delar av den svenska sidan. De flesta hus och stugor hade bränts ner. Anmärkningsvärt är att området till viss del också kom att bli åsidosatt vid ländernas återuppbyggnad efter kriget, eftersom det befann sig så långt ut i periferin.²

När människor migrerar för de med sig sina familjer och ägodelar men även nya impulser när det gäller exempelvis tro, traditioner, sedvänjor, beteenden och värderingar.³ Tornedalen har under sin historia befolkats av människor från olika håll; svenskar, finnar, samer, ryssar, romer med mera. Många har sökt sig till gränslandet efter att ha lidit av politiska och ekonomiska svårigheter.

1.2 Syfte och frågeställning

Med tanke på Tornedalens kulturella mångfald och historiska förtryck, finns det ett intresse för att utforska områdets situation. Syftet med denna uppsats är att anlägga ett postkolonialistiskt perspektiv för att undersöka detta gränsområde, där olika kulturer korsar varandra. Samtidigt vill jag undersöka hur gränsmänniskan formar sin identitet i en minoritetsmiljö. För att finna svar, avser jag att undersöka hur dessa förhållanden gestaltas i litterära skildringar. För att

¹ Arne Isaksson, *I hatkärlekens gränsland*, Bollstabruk 1988, s. 5.

² Satu Gröndahl, Matti Hellberg och Mika Ojanen, "Den tornedalska litteraturen", *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv* red. Gröndahl. Uppsala, 2002, s. 141.

³ Jfr. John McLeod, *Beginning Postcolonialism*, Manchester, 2000, s. 206.

begränsa mig inom området väljer jag att fokusera på litteratur som förhåller sig till den svenska sidan av Tornedalen.

Frågeställningarna blir således:

- * Hur karaktäriseras gränsöverskridande kulturformer i tornedalslitteratur?
- * Hur beskrivs människans strävan efter en identitet i tornedalslitteratur?

2. Metod och material

För att uppnå syftet har jag valt att göra en komparativ närläsning av två romaner skrivna av tornedalsförfattare. Det två romanerna jag valt som primärlitteratur är Bengt Pohjanens *Och fiskarna svarar Guds frid* (1979) och Mikael Niemis *Populärmusik från Vittula* (2000).

Bengt Pohjanen är förmodligen Tornedalens mest uppmärksammade författare och har länge arbetat för att göra den tornedalska litteraturen känd. Han är i grunden utbildad präst, vilket ofta syns i hans litterära verk i form av existentiella frågor och religiöst sökande.⁴ Ett annat återkommande tema hos Pohjanen är språket, som varit ett stort problem för många invånare i Tornedalen. Därför har han genom åren utvidgat sitt författande till tre olika språk; svenska, meänkieli (tornedalsfinska) och finska, för att klargöra betydelsen av det egna språket för det tornedalska kollektivet som är bosatta i gränslandet.⁵ *Och fiskarna svarar Guds frid* är Pohjanens debutroman och dess händelser skildras ur den enskilde individens perspektiv. Det handlar om en tornedalsk man som lider av ångest för att han känner att han saknar en identitet. Han är inte säker på sitt språk eller sin nationalitet och beslutar sig för att isolera sig från omgivningen för att samla sina tankar.

Mikael Niemi tillhör den yngre generationen tornedalsförfattare och har under en TV-intervju sagt att han ”ser sin främsta uppgift som författare att visa tornedalingen att han inte levt i ett kulturellt tomrum”.⁶ I Niemis verk behandlas inte språkproblematiken i lika stor utsträckning som hos Pohjanen utan har fått ta plats bredvid andra teman, då författaren i första hand försöker uttrycka andra motiv som exempelvis det tornedalska landskapet och den tornedalska kulturens särdrag. Niemi uttrycker ofta stoff som definieras som typiskt tornedalskt, ofta med en humoristisk ton berör han alltifrån alkoholism, machomentalitet, kommunistiska åsikter och kristna väckelserörelser.⁷ *Populärmusik från Vittula* bygger på

⁴ Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 153.

⁵ Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 154.

⁶ Enligt Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 157.

⁷ Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 157.

Niemis egen uppväxt i området på 60-talet. Romanen kretsar kring två pojkar från olika kulturer, som växer upp tillsammans och kämpar för att åstadkomma en förändring för sig själva och den torftiga miljön de upplever sig vistas i.

Det ska nämnas att båda de valda författarna representerar litteratur som präglas av manliga attribut; manliga äventyr, erfarenheter och sysslor. Faktum är att ”Tornedalen ofta har betraktats som ett mansdominerat samhälle, där männen traditionellt varit familjeförsörjare och framförallt krävt manlig arbetskraft”.⁸ Enligt studier är sanningen den att det saknas en tornedalsk litteratur, som skildrar tillvaron ur ett kvinnoperspektiv. Det framhävs exempelvis att många tornedalska kvinnor flyttat söderut då de upplevt en maktlöshet inför att göra sig hörda, speciellt i formella sammanhang som i statlig verksamhet och politik. Det hävdas till och med att många av de tornedalska kvinnorna har flytt till följd av ett dubbelt förtryck, dels på grund av att de är kvinnor, dels på grund av sitt minoritetsspråk.⁹

Analysen av dessa två romaner genomförs utifrån ett postkolonialistiskt perspektiv och ska leda till slutsatser om hur människor, som lever marginaliserat vid ett gränsområde, formas som individer och som grupp. Teoretiska utgångspunkter för postkolonialism har hämtats huvudsakligen i *Beginning Postcolonialism* (2000) av John McLeod och *Kolonialism/Postkolonialism* (2005) av Ania Loomba. Båda böckerna ger en översiktlig inblick i den forskning som finns på det postkoloniala fältet. De har en god spännvidd, då de presenterar teorier om både individer och grupper, ställer klassiska teorier mot nyorienterade och drar paralleller med världshistoriska händelser.

Den störste enskilde postkolonialistiske inspiratören för uppsatsen är den indisk-amerikanske författaren Homi K. Bhabha, som i *The Location of Culture* (1994), har utvecklat teorier om gränsliv och migration som utgör användbara utgångspunkter för analysen. Bhabha emigrerade själv från Bombay till Storbritannien och använder teorier för att skapa ett nytt, dynamiskt sätt att se på identitetsbegreppet, teorier som leder bortom äldre statiska modeller. McLeods, Loombas och Bhabhas utgångspunkter, som används för analysen av primärlitteraturen, presenteras i teoriavsnittet.

Som komplement till litteraturanalyserna används Satu Gröndahls antologi, *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetskulturer i nordiskt perspektiv* (red 2002). Där sammanfattas forskning kring tornedalsk litteratur i artikeln ”Den tornedalska litteraturen”, av Satu Gröndahl, Matti Hellberg och Mika Ojanen. Antologin berör inte enbart

⁸ Enligt Gröndahl, Hellberg och Ojanen s. 159.

⁹ Enligt Gröndahl, Hellberg och Ojanen s. 159.

Tornedalen, utan omfattar hela Norden sett ur ett minoritetsperspektiv. Bland annat har de olika artikelförfattarna fokuserat på nordiska minoritetslitteraturer med utgångspunkt i mötena mellan minoritets- och majoritetssamhällen och mellan olika litterära kulturer.

Ytterligare ett val av sekundärlitteratur är *De sociala gränsriddarna. Om konverterings- och anpassningsstrategier i ett lokalsamhälle i Tornedalen* (1987), en arbetsrapport av sociologerna Lars Dahlgren och Gerd Lindgren. De har genomfört en regionalvetenskaplig undersökning av den tornedalska bygden för att få en bild av dess samhällsstruktur och de förändringar som skett under 1900-talet. Dahlgren och Lindgren har även anlagt ett individperspektiv, och låter livssituationer beskrivas med invånarnas egna ord. Arbetsrapporten har varit kompletterande för litteraturanalysen, dels för att den tar upp delar av Tornedalens livsvillkor såsom gemenskaper och konflikter, dels för att den redogör för samhällsförändringar i Tornedalen som har spelat en betydande roll även i primärlitteraturens handlingar

2.2. Tidigare forskning

Tidigare postkoloniala studier om tornedalsk litteratur finns i Anne Moilanens litteraturvetenskapliga påbyggnadsuppsats, ”Mord och kärlek i Tornedalen” (2007), som är skriven vid Växjö Universitet på Institutionen för humaniora. Uppsatsen behandlar språk- och minoritetsproblematiken och Moilanen har knutit an till den postkolonialistiske teoretikern Franz Fanon, som beskrivit hur franskkoloniserade länder tvingats tala franska och förbjudits bruka sitt eget modersmål. Dessa tankar om språkförtryck har Moilanen applicerat på Mikael Niemis roman, *Mannen som dog som en lax* (2006).¹⁰

I norska Tromsø har man ett stort projekt som sysslar med Border Poetics. Forskaren Anne Heith är inblandad i projektet och har bl.a. skrivit artikeln, ”Fluid Identities and the Use of History: The Northern Lights Route and the Writings of Bengt Pohjanen” (2007), som handlar om den tornedalska identiteten. Artikelns budskap är att en identitet aldrig är solid utan dynamisk. Det är även svårt att åtskilja människor genom gränsdragningar mellan länder eftersom alla har olika identiteter, värderingar och ursprung. Exempelvis är *europé* ett

¹⁰ Anne Moilanen, ”Mord och kärlek i Tornedalen”. Växjö Universitet, Växjö, 2007, s. 3–6.

instabilt uttryck, eftersom världsdelen invånare besitter olika egenskaper.¹¹ Tankarna kan liknas vid Bhabhas teorier, som presenteras i nästa kapitel.

En god orientering om tidigare studier om Tornedalen finns i den nyss nämnda forskningsantologin, *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*. Antologin innehåller en artikel om tornedalslitteratur och författarskap. Där återfinns även fakta om författarskapen bakom den valda primärlitteraturen för denna uppsats. Artikeln inleds med en redogörelse för hur mycket Mikael Niemis *Populärmusik från Vittula* har betytt för att öppna upp den svenska majoritetens ögon för en minoritetslitteratur. Trots att författare som Bengt Pohjanen tidigare har varit kända för att behandla minoritetsproblematik, ses Niemi som den viktigaste representanten för att definiera den tornedalska etniciteten. Upptäckten av den tornedalska litteraturen är relativt ny, eftersom den är ett resultat i bakvattnet av diskussionerna om Sveriges mångkulturalism och invandrapolitik. Det var först år 2000 som Europarådets konvention utarbetade ett skydd för att bevara nationella minoriteter i Sverige. Därmed erkändes meänkieli som nationellt minoritetsspråk.¹² Under stora delar av 1900-talet var meänkieli nämligen förbjudet i skolorna. När Torne älv blev gräns mellan Sverige och Ryssland 1810, började den finsktalande minoriteten att uppfattas som ett hot, eftersom nationalitetstankarna hade fått stort genomslag i Europa. Detta har bidragit till att den tornedalska identiteten ofta varit associerad med skamkänslor. Språkförtrycket är således ett återkommande tema som anses typiskt för tornedalsk litteratur.¹³

Tornedalslitteraturen karaktäriseras vidare av en stark medvetenhet om den egna kulturen, troligen en avsikt hos författarna för att hävda sin minoritetsgrupp för läsarna. Ofta skildras minoriteten i kontrast till majoriteten, vilket kan exemplifieras av den lilla tornedalingen mot den stora svensken.¹⁴ En synvinkel som däremot varit mindre framträdande i minoritetslitteraturen är hur olika kulturer överskrider gränsen mellan olika majoritetskulturer dvs. hur olika kulturer förmår att leva i en mångfald. Trots att Tornedalsområdet har en historia av mångkulturalism, av tornedalingar, finnar, kväner, samer, svenskar och ryssar, är denna aspekt dock relativt orepresenterad inom forskningen.

¹¹ Anne Heith, *Fluid Identities and the Use of History: The Northern Lights Route and the Writings of Bengt Pohjanen*, Umeå Universitet, Umeå, 2007, s. 238.

¹² Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 139–140.

¹³ Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 166.

¹⁴ Enligt Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 143.

3. Teoretiska utgångspunkter

Homi K. Bhabhas teorier är delvis en kritik av hur den dekolonisering som skedde under mellankrigstiden, då tidigare koloniområden upplöstes och gjordes om till oberoende stater efter att det hade införts krav på nationell politisk självständighet, gick till. Enligt Bhabha misslyckades detta, eftersom även om nationsbegreppet har funktionen att förena folk, så genomförs detta på bekostnad att man förkastar eventuella tvister mellan de individer och grupper man försöker homogenisera. Ras-, kön-, religiösa- och kulturella olikheter glöms bort. Det kan alltså aldrig finnas en gemensam, likställd, ordinär kultur i vilken alla människor kan inplaceras. Tvärtom menar Bhabha att alla kulturer är heterogena.¹⁵

Bhabha kommer således in på begreppet *kulturell hybriditet*, vilket innefattar den mellanliggande positionen som den migrerande människan tvingas inta, nämligen att leva ”in-between”, dvs. leva mellan olika nationer och ofta känna sig otrygg och ha svårt att anamma känslan av tillhörighet.¹⁶ Hybriditetsbegreppet står i kontrast till traditionella resonemang inom postkolonialismen, eftersom dessa ofta har handlat om att förklara olika föreställningar om ras- och kulturskillnader, som historiskt sett användes av kolonisationsmakter för att upprätthålla den ”överlägsna” människans rätt över ”andra” människor.¹⁷ Bhabha menar att en koloniserad människa alltid hamnar i konflikt med sin identitet eftersom hon dels aldrig kan bli som den ”överlägsna” människan, dels aldrig komma ifrån det faktum att hon tillhör ”den lägre rangen”. Därför blir kulturen istället en mötesplats, där identiteter korsas och konfronteras vilket producerar ”blandidentiteter”. Hur dessa blandidentiteter yttrar sig, beror på varierande komponenter såsom exempelvis ursprung, kultur, sedvänjor etc.¹⁸

Bhabha försöker således ödelägga den klassiska föreställningen om den stabila, rena identiteten. Istället menar han att människans identitet är föränderlig och i konstant rörelse.¹⁹ Poängen är att en förtryckt människa konstant förhandlar om sin identitet; dess närvaro, rätten att synas, existera och accepteras. En sådan förhandling kan ske enligt två tillvägagångssätt, som kallas en *blivande-* och en *varande identitetsförhandling*.²⁰

Blivande förhandling innebär att en kulturell hybriditet är mottaglig för influenser. En människa söker inspiration utifrån för att särskiljas och synas i kulturen. Exempel på en sådan

¹⁵ McLeod, s. 103.

¹⁶ McLeod, s. 214.

¹⁷ Ania Loomba, *Kolonialism/Postkolonialism*, Stockholm, 2005, s. 175.

¹⁸ Loomba, s. 178–80.

¹⁹ Homi. K. Bhabha, *The Location of Culture*, London, 1994, s. 2.

²⁰ Loomba, s. 182.

inspiration kan hämtas ur en främmande estetik som exempelvis konst, litteratur, filosofi. Bhabha påpekar att en sådan inspiration tilltalar en individ om hon lever under utsatta levnadsformer, exempelvis kulturella traditioner som genomsyras av extrema, patriarkala och konservativa åsikter. Det betyder att influenser som ses som tabubelagda av majoriteten, ofta lockar den förtryckta individen för att göra sin röst hörd. Dessa inspirationskällor innebär på så vis en dynamik för kulturen, eftersom den underkuvade individen får möjligheter att ifrågasätta, tillfräscha eller till och med mobilisera nya idéer, vilket leder till att hennes närvaro blir upptäckt.²¹

Varande förhandling innebär att individen inom en kulturell heterogenitet försöker förmedla sin närvaro på det motsatta sättet. Istället för att söka inspiration utifrån försöker man hålla fast vid arv, sägner och traditioner. Ania Loomba menar att en kulturell identitet äger en specifik historia vars påtagliga, materiella och symboliska verkningar, inte kan utplånas. Det spelar ingen roll om individen är på flykt eller lever under utsatta förhållanden; det förflutna följer med. Detta förtydligar Loomba genom en parallell till ett skilsmässobarn. Trots skilsmässan lyckas barnet behålla det familjära arvet, ”genom minne, fantasi, berättelse och myt”.²² En människa kan alltså kämpa för en identitet genom att hålla hårt på sina traditioner och repetera dem kontinuerligt för att säkra kamratskapet och stärka och visa upp gemenskapen för andra för att klara sig. Ständigt berättar människor sina gemensamma historier för varandra, hyllar stora gestalter och firar jubileum.²³

Det är alltså genom dessa två handlingar; blivandet och varandet, som en identitet formas och fungerar i en gränsöverskridande kultur. Det ska dock tilläggas att dessa två tillvägagångssätt också tenderar att hamna i konflikt med varandra. Om en främmande inspiration riskerar att splittra den trygghet som den kulturella identiteten värnar om, lutar det åt att ”varandet” förstärker sitt fäste. Rädslan för att traditionerna och sägnerna går förlorade finns, och därför finns det motståndskraft som gör att främmande influenser stöts bort.²⁴ Kampen för att göra sin kulturella identitet ansedd fungerar alltså som en balansgång mellan att å ena sidan bevara stabilitet och gemenskap, å andra sidan låta sig inspireras och berikas.

²¹ Bhabha, s. 12.

²² Loomba, s. 182.

²³ McLeod, s. 118.

²⁴ McLeod, s. 220.

4. Disposition

I analysavsnittet utreds det hur gränsöverskridande kulturformer och identitetsförhandlingar gestaltas i de valda romanerna. Fokus har således lagts på de postkolonialistiska teorierna om kulturell hybriditet, blivande- och varande identitetsförhandling. Båda analyserna är indelade med hjälp av mindre underrubriker. Dessa presenteras inte kronologiskt, utan är sorterade enligt förhållningssätt. I varje kapitel presenteras aktuella händelser ur den aktuella romanen och diskuteras utifrån frågeställningen, de teoretiska utgångspunkterna och den valda sekundärlitteraturen. Slutligen sammanfattas resultatet i konklusionsavsnittet, och återkopplas till frågeställningen och de postkoloniala teorierna.

5. Analys

5.1. *Och fiskarna svarar Guds frid*

Bengt Pohjanens debutroman *Och fiskarna svarar Guds frid* (1979) utspelar sig under 1970-talet och handlar om när huvudkaraktären, Kurt-Göran, låser in sig i sitt hem för att vara för sig själv över en helg. Han känner sig bitter och en kedja av händelser passerar hans minne och han försöker skapa en översikt av det liv han dittills levt. Hans tankar präglas av ångest över att vara tornedaling, ”en gränsvarelse som är på väg varken till himlen eller till helvetet”.²⁵ Kurt-Görans grubblande över tillvaron kännetecknas till stor del av den minoritetsproblematik som nämndes vara utmärkande för Tornedalens litteratur, nämligen identitetskris, språklöshet och materiella motsättningar.²⁶

5.1.a. Kurt-Göran som en symbol för kulturell hybriditet

Kurt-Görans etniska- och modersmålmässiga bakgrund framgår inte av berättelsen men det berättas inledningsvis att han är utbildad studierektor, lärare i religionskunskap, svenska och historia. Dessutom arbetar han extra som övervakare och är religiöst engagerad genom att vara ledamot av kyrkofullmäktige. Däröver är han ganska stolt och känner att han lyckats

²⁵ Bengt Pohjanen, *Och fiskarna svarar Guds frid*, Stockholm, 1979, s. 165.

²⁶ Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 143–144.

åstadkomma något i sitt liv, till skillnad från många andra i hans omgivning.²⁷ Han ser sig själv som en fadersgestalt för bygdens människor, som vägleder ungdomarna i skolan och hjälper förbrytare och missbrukare att åter bli en del av samhället. När han får hjälpa någon så verkar det ge honom frid.

Uppenbarligen är Kurt-Göran dock inte nöjd med sin situation, att vara människan som befinner sig bland de problem och motsättningar som präglar bygden. Hans uppoffringar för att hjälpa människor verkar ändå inte vara till någon nytta. Han kommer att tänka på när han försökte hjälpa en alkoholmissbrukare vid namn Arne. Arne hade varit omhändertagen av sociala myndigheter sedan två års ålder och sedermera suttit i fängelse för ett kidnappingsdrama. När han frisläppts hade Kurt-Göran blivit hans övervakare och gjort sitt yttersta för att återanpassa honom till en god människa. När Arne hade svikit förtroendet genom att börja missbruka alkohol igen, hade Kurt-Göran blivit besviken och i vredesmod gett honom en ståltråd att hänga sig med. Senare fick han nyheten att Arne tagit livet av sig med tabletter och det försätter Kurt-Göran i ångest och förvirring. Han känner skuld för att hans vredesutbrott kan ha uppmuntrat Arne till självmord, vilket gjort honom medskyldig. Samtidigt, resonerar han, har Arne valt tabletterna för att skydda sin enda vän och övervakare. Kurt-Göran känner att "han är varken skyldig eller oskyldig".²⁸

Det verkar alltså som att Kurt-Göran betvivlar att hans hjälpande karaktär betyder någonting i det rådande klimatet i Tornedalen. Romanen skildrar många av gränsbygdens kulturkonflikter och korsande traditioner och Kurt-Görans ångest kan tolkas som ett resultat av att han insett bördan av att arbeta i motvind för att människorna ska få det bättre. Han inser att allt han kämpar för inte räcker till för att lösa de konflikter som råder i bygden. Enligt Lars Dahlgrens och Gerd Lindgrens undersökningar har tornedalingar under lång tid präglats av ideologiska motsättningar som gett avtryck på befolkningen som helhet. Det kan spåras tillbaka till 1950-talet då Tornedalen industrialiserades, vilket påverkade områdets gemenskaper. Innan industrialiseringens genombrott beskrivs människornas sociala relationer som goda och intima. Bykänslan och vänskapen var starka och sammanhållningen mellan människor grundades på släktskap, vänskap eller grannskap.²⁹ I takt med att samhället förändrades med ny teknik och arbetstillfällen gick emellertid många gemenskaper förlorade. Dahlgren och Lindgren beskriver det som en privatiseringsprocess som skapat ett tystare samhälle. Den tidigare seden, då alla dörrar var öppna för alla och människorna kunde komma

²⁷ Pohjanen, s. 10–11.

²⁸ Pohjanen, s. 89–90.

²⁹ Lars Dahlgren och Gerd Lindgren, *De sociala gränsriddarna. Om konverterings- och anpassningsstrategier i ett lokalsamhälle i Tornedalen*, Umeå, 1987, s. 38.

och gå som de ville och dela glädje och sorg med varandra, gick till stor del förlorad.³⁰ Privatiseringen har även utvecklats avund och en missunnsamhet som tidigare inte fanns. Avundsjukan riktar sig ofta mot någon som utmärker sig eller vill tjäna pengar och detta motarbetas ofta. Dahlgren och Lindgren menar enligt sin undersökning att ”folk skulle undandra sin efterfråga på varor och tjänster hellre än att gynna en enskild byinvånare”.³¹

Kurt-Görans ångest kan alltså tolkas som ett resultat av att han befinner sig mittemellan dessa konflikter och känner att han inte fått något positivt erkännande för sina uppoffringar för människorna. Om han lyckats hjälpa dem, så har det bara berott på deras individuella syften, som i fallet med Arne, men hjälpen har inte främjat Tornedalen som helhet. Människorna har tagit emot hans hjälp för att det gynnar deras egoistiska strävan. Samtidigt kan ångesten bero på att Kurt-Göran tvivlar på om han överhuvudtaget är uppskattad. Omgivningen är kanske så avundsjuka på hans onaturliga engagemang och varma personlighet att de föraktar honom bakom hans rygg?

Den ångestfyllda Kurt-Göran kan på så sätt personifiera en kulturell hybriditet, en man som hamnat mittemellan skilda kulturer och motsättningar och försökt åstadkomma en förändring i gränsområdet. Han är en man som kan tolkas som en människa lika full av pliktkänsla som av tvivel, och han kämpar mellan Tornedalens motsättningar: å ena sidan den individuella framtidstron och å andra sidan den kollektiva meningslösheten.

5.1.b. Ett gränsområde präglad av egoism och ångest

Kurt-Görans egen skildring av Tornedalen beskriver ”en miljö präglad av den stränga læstadianismen å ena sidan och stalinismen å andra, Finland å ena och Sverige å andra, och han själv alltid mitt emellan”.³² Læstadianismen är en kristen väckelserörelse med till viss del konservativa ståndpunkter, som attraherade många sökande människor i området.³³ I romanen uttrycker Kurt-Göran en känsla av att ha hamnat i ett schizofrent tillstånd, en fångenskap mittemellan de två polerna. Hans uppfattning är att den tornedalska människan är en känslökall och cynisk person. Inuti denna människa bor en ”jätte av is” som måste beskydda sig från allt som kan få honom att smälta. Varelsen är ”rädd för att vara ensam och blir rädd om den hör ett knäpp i lägenheten, men inför bilkrockar och nära anhörigas död är den

³⁰ Dahlgren och Lindgren, s. 41.

³¹ Dahlgren och Lindgren, s. 55.

³² Pohjanen, s. 165.

³³ <http://sv.wikipedia.org/wiki/L%C3%A6stadianism>, 2008-01-20, 00:36

iskall.³⁴ Om nu tornedalingarna är så iskalla människor, varför strävar han efter att hjälpa dem? Till vilken nytta är hans hjälp om människorna är egoistiska och självdestruktiva frågar han sig.³⁵

Samtidigt känner Kurt-Göran att det skulle vara egoistiskt av honom själv att inte erbjuda sin hjälp, då människorna i hans omgivning är svaga. Han vill hjälpa dem både som lärare, övervakare och kyrkoman. ”Jag sköter arbetet framgångsrikt och är en fantom, en jätte med dvärgar och puckelryggar omkring mig, vanställda, döda människor, som är mer döda än jag och de behöver mig och jag dem” menar han.³⁶ Skulle han låta bli att hjälpa sin omgivning är det detsamma som att fly från sin ångest.

Den fångenskap Kurt-Göran upplever kan således tolkas som att han befinner sig mellan två sinnelag som präglar Tornedalen; ångest och egoism. Han känner ångest inför den egna folkgruppen som är egoistiska, splittrade och cyniska. Ändå hyser han sympati för dem. Han vill inte bli som tornedalingen, egoistisk och bara tänka på sig själv, eftersom han tror att egoismen tillfredställer ångesten ytterligare. Kurt-Göran känner följaktligen att han lever i en ond cirkel som han aldrig kan komma ifrån. Han menar att egoismen och ångesten alltid kommer att vara närvarande i Tornedalen och yttrar det sig inte i krigsföljder, språklöshet och læstadianism så handlar det om andra saker exempelvis ”överbeskyddande, byråkrati, ensamhet, oönskat barn, totalitära system, paradiskt tillvaro, som en del inte heller finner sig i”.³⁷ Det är troligen i ljuset av detta resonemang som romanens titel kan tolkas. Kurt-Göran funderar över fiskarnas tillvaro och sätter dem i kontrast till människan. Han tänker att de föds, simmar och dör. De dödar och strider, men på ett fridfullt sätt. De saknar armar och medvetande vilket gör dem handlingsförlamade. ”Det är bara människan som ständigt är hotad och hotar, ständigt är rädd och skapar rädsla” resonerar han.³⁸

5.1.c. Språkproblematik och identitetskris

Sveriges officiella attityd mot minoritetskulturen i Tornedalen har genom historien huvudsakligen varit negativ. Som tidigare nämnts, började minoriteten uppfattas som ett hot mot den svenska nationen efter gränsdragningen 1810, vilket ledde till en assimilationspolitik som i högsta drag hotade meänkielin. Meänkieli har därför ofta beskrivits som ett informellt

³⁴ Pohjanen, s. 139.

³⁵ Pohjanen, s. 143.

³⁶ Pohjanen, s. 139.

³⁷ Pohjanen, s. 161.

³⁸ Pohjanen, s. 161.

språk som främst talas på landsbygden och i kyrkolivet, medan svenska har varit det traditionella språket i officiella sammanhang.³⁹

Kurt-Görans ångest verkar också bero på att han saknar en klar identitet. Han är född med efternamnet Polonen, vilket betyder stackare på tornedalsfinska, men har senare i livet tagit det svenska efternamnet Polemalm. Anledningen är att han inte är säker på sin nationalitet eller sitt språk.⁴⁰ Enligt honom själv har namnbytet underlättat många situationer i livet, exempelvis när han ringer och beställer något över telefon eller checkar in på ett hotell och måste uppge sitt namn. Han har alltid känt att namnet Polonen väckt skamkänslor inom honom eftersom en del människor inte uppfattade namnet korrekt. Ibland kände han att människorna föraktade honom eftersom de inte frågade om han var från Finland, när de hörde efternamnet. Han är säker på att de skulle ha frågat om han haft ett franskt eller danskt efternamn.⁴¹

Kurt-Görans identitetskris kan även tolkas utifrån hans sociala status, nämligen det faktum att han är tjänsteman. Tjänstemännen som kom till Tornedalen efter industrialiseringen betraktades ofta av bönderna och arbetarna som en överhet. Tornedalingarna ogillade ofta tjänstemännens närvaro eftersom man misstänkte att deras syften var att tjäna pengar på bygdefolkets bekostnad och få dem att känna sig mindervärdiga. Även lärarna fick en tvivelaktig image eftersom de var de verkställande människorna i utrotningen av det finska språket.⁴² Kurt-Görans yrkesroll kan därför verka motsägelsefull. Samtidigt som han strävar efter att hjälpa sina elever att finna en identitet, är han i själva verket delaktig i att beröva dem deras modersmål och trygghet. Han motarbetar egentligen mer än han hjälper.

5.1.d. Identitetsförhandling med sitt efternamn

Enligt Dahlgrens och Lindgrens undersökningar existerar det än idag ett centralt motsatsförhållande mellan en svenskhet och en finskhet i Tornedalen.⁴³ Finlands misär efter världskrigens tid har uppenbarligen bidragit till mindervärdeskomplex och avundsjuka, särskilt i Tornedalen, där finnar och svenskar befinner sig bland varandra. Det innebär dock inte att man undvikit att korsa varandras vägar. Exempelvis hände det att de svenska bönderna

³⁹ Enligt Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 141–142.

⁴⁰ Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 153.

⁴¹ Pohjanen, s. 10.

⁴² Dahlgren och Lindgren, s. 57.

⁴³ Dahlgren och Lindgren, s. 57.

sparkade sina arbetare, för att de började ställa krav på arbetsförhållandena. Istället rekryterades ny arbetskraft från den finska sidan av Torneälven där man var mindre kräsna. Dessutom var det vanligt förekommande att finska pigor ingick äktenskap med svenska bönder eftersom ”deras krav släpade efter svenskornas”. Medan finskorna accepterade att arbeta för mannen på gården, lockades svenskorna mer och mer av industrialiseringens möjligheter och löftet om ett jämställt värde.⁴⁴ Ovanstående exempel visar att Bhabhas teorier; om en kulturs instabilitet och ständiga förändringar, överrensstämmer med Tornedalens gränsområde.

Det faktum att Kurt-Göran har tagit ett svenskt efternamn, tyder på att han är beredd att göra precis som de finska pigorna och arbetarna; nämligen lämna det förflutna bakom sig. I pigornas och arbetarnas fall beror det främst på ekonomiska skäl, men Kurt-Görans val av efternamn skulle kunna tolkas som ett identitetssökande, av flera olika tänkbara skäl. Det första skälet skulle kunna förklaras av självkänsla. Av Dahlgrens och Lindgrens undersökning, framgår det att det i Tornedalen ofta ansetts som fint att vara svensk. Många tornedalingar har i hemlighet eftersträvat att tillhöra denna kategori.⁴⁵ Även om Kurt-Göran inte erkänner det, så är han alltså medveten om att ett svenskt efternamn är mer tilltalande än ett finskt och han hoppas att efternamnet ska ge honom en bättre självkänsla och högre personlig status.

Ett andra skäl kan vara att han vill fly från språkproblematiken. Kurt-Göran minns att hans vänner vid några tillfällen hamnat i besvärliga situationer när de inte behärskat det svenska språket i offentliga sammanhang. Det berättas bl.a. att en av hans vänner bestraffades med arrest under sin militärtjänstgöring vid ett tillfälle. ”Fan om jag haft det där nya språket när jag låg i lumpen. Jag fick fyra dagar i buren oskyldigt och när jag skulle försvara mig inför kompanichefen fick jag fyra till. Bara för att jag började stamma och svära efter varje ord för att få pauser och hitta nya” berättar han.⁴⁶ Som tidigare nämndes, har Kurt-Göran känt skamkänslor i de situationer då människor inte uppfattat efternamnet korrekt. Namnbytet kan alltså bero på att han vill skydda sig och sina barn från liknande situationer. Han vill inte visa det ursprung som Polonen representerar, utan tar ett svenskt namn för att inte hans familjemedlemmar ska behöva känna sig mindervärdiga.

Ytterligare ett skäl kan föreligga i författarens avsikt, nämligen att upplysa den svenska majoritetsbefolkningen om den tornedalska existensen. Enligt Gröndahls, Hellbergs och

⁴⁴ Dahlgren och Lindgren, s. 56–57.

⁴⁵ Dahlgren och Lindgren, s. 57.

⁴⁶ Pohjanen, s. 15.

Ojanens artikel är ”Pohjanen den mest uppmärksammade författaren som fått representera Tornedalen och har verkat för att göra den tornedalska litteraturen känd”.⁴⁷ I romanen förekommer exempel på Kurt-Görans frustration över att den svenska majoritetsbefolkningen nedvärderar tornedalingarna. När han en kväll tittar på TV-programmet ”Någonstans i Sverige”, får han ett raseriutbrott. Programmets avsnitt skildrar Tornedalen och det visas bilder på ödslig natur, fallfärdiga hus och äldre människor som bryter på en blandning mellan finska och svenska. Kurt-Göran tycker att tornedalingarna skildras på ett nedvärderande sätt och det känns för honom orättvist att den svenska befolkningen får ta intryck av nidsbilder och förvrängningar. ”Fan, att inte folk kan se att husen i Haparanda är lika målade som på andra håll i landet om inte mer och att det finns likadana villor som i Åhus” påpekar han.⁴⁸ Kurt-Göran beskrivs som en man som lägger ner själen i altruistiska sysslor för att omgivningen ska få det bra. Han känner dock att han inte kan göra sin röst hörd och dessutom finns det en frustration hos honom över att inte äga något användbart modersmål. Enligt Kurt-Göran själv är tornedalsfinskan ”inget som dög att tänka med, vilja med, känna med”.⁴⁹ Författaren låter således huvudkaraktären byta efternamn för att visa läsaren att även en tornedaling bör räknas. Han kan äga ett svenskt efternamn lika mycket som han besitter samma andliga och materiella fördelar som en svensk gör. Författaren vill inte att Tornedalen betraktas som en efterbliven ödemark, utan en kulturbygd som står sig gott i jämförelse med svenska landsbygden i övrigt.

Kurt-Görans namnbyte kan alltså bero på olika skäl, men det kan konstateras att det handlar om en blivande förhandling om identitet. Namnet Polemalm är en svensk influens som han använder för att antingen stärka självkänslan, fly från språkproblematiken eller attackera omvärldens fördomar.

5.2. *Populärmusik från Vittula*

Populärmusik från Vittula (2000) utspelas under 1960-talets mitt i Tornedalen på den svenska sidan om älven. Berättelsen kretsar kring två pojkar, Matti och Niila, som växer upp tillsammans i gränsbygden. Deras barndom präglas av kampen för att finna en identitet samtidigt som de stöter på motstånd av olika slag.

⁴⁷ Gröndahl, Hellberg och Ojanen, s. 153.

⁴⁸ Pohjanen, s. 92.

⁴⁹ Pohjanen, s. 10.

5.2.a. Ett kulturellt möte avslöjar den tystlåtna tornedalsmänniskan

Matti kommer från en enkel arbetarfamilj och bor i ett villakvarter med sina föräldrar och storasystemen. Därför sker det ett kulturellt möte när han möter Niila, en jämnårig pojke som bor i trakten. Niila är till en början tystlåten men utmanar Matti i farliga lekar, som att klättra upp i en radiomast. Niila verkar ha en energi som måste få utlopp och det attraheras Matti av. Det uppenbarar sig snart att Niila kommer från helt annorlunda livsvillkor än Matti. Niila tillhör en læstadianismisk familj. Læstadianismen är som sagt en kristen väckelserörelse med stark religiös inriktning. När Matti hälsar på sin kamrat i dennes hem, bemöts han av en annorlunda familjestruktur än den han själv härstammar från. Niila har ett dussin syskon som trängs på golvet och leker utan att säga ett ord. Niilas mamma står i köket med ryggen emot och lagar mat, utan att verka bry sig om sina barn. Stämningen verkar obehaglig eftersom Matti inte är van vid en sådan tystnad i sitt eget hem.⁵⁰

Niemi beskriver læstadianismen som en ”extrem jantelag”, där man håller hårt på tystnad och att inte sticka ut ur mängden. På detta sätt är Niila formad. Han märks inte och har en tendens att ”röra sig ljudlöst”.⁵¹ Læstadianism har varit ett vanligt tema bland många författare inom tornedalslitteraturen, men i Niemis roman framställs den som den stora antagonisten, en ondskas motarbetar Niila. Læstadianismens konservativa hållning gör att de troende ofta har stora familjer, eftersom läran betraktar preventivmedel som en illgärning. Den fördömer också television och rockmusik därför att det anses innehålla synd. Därför leder Niilas kommande musikdrömmar till att han ofta misshandlas av sin pappa.⁵²

Det intressanta är att Niemi inte enbart pekar ut læstadianismens anhängare som tystlåtna, utan det är förmodligen ett sätt att beskriva den typiske tornedalingen. Han menar att den stereotypa tornedalingen är en hård varelse som aldrig flyr när han blir angripen, utan biter ihop och hoppas att smärtan ska gå över. Han är också rädd för att ta plats då han helst sätter sig på de bakre bänkraderna i offentliga lokaler.⁵³

Enligt romanen kan förtegenheten även spåras till den del av befolkningen som kommit från Finland. Finland var under sextioalet fortfarande en plågad nation som kämpat i både inbördeskrig och vinterkrig, samtidigt som Sverige hade blivit rikt på tyskarnas behov av

⁵⁰ Mikael Niemi, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm, 2000, s. 23.

⁵¹ Niemi, s. 29.

⁵² Niemi, s. 23.

⁵³ Niemi, s. 30.

järnmalm. Därför menar Niemi att det fanns ett mindervärdeskomplex bland många finskättade tornedalingar och de ville ge sina barn det svenska språket för att bli svenska medborgare och få en chans till ett bättre liv. Eftersom föräldrarna inte kunde språket själva teg de, och detta resulterade i en språkbrist hos barnen.⁵⁴ Därför kan språkförhållandena i Niilas familj, som av namnen att döma har finskt ursprung, även tolkas som ett resultat av en sådan orsak.

Förtegenheten kan dock också tolkas som ett behov av uppmärksamhet som yttrar sig i tystnad och självömkan. Dahlgrens och Lindgrens undersökning tyder på starka sociala nätverk mellan människor i Tornedalen, som bland annat handlat om att invånarna hälsade på hos varandra ”utan anledning”. Dialogen vid sådana möten handlade om rutin, som att förmedla nyheter till varandra, men egentligen utväxlades få ord. De ordknappa mötena var egentligen en trygghetsfunktion för att bekräfta det bestående och för att skydda sina nära och kära mot faror.⁵⁵ Tystnaden kan tolkas som ett sätt för många tornedalingar att representera sig som en utsatt grupp med materiella brister, men kanske framförallt en identitetsmässig sådan.

5.2.b. Pojkarna upptäcker identitetskrisen

Tidigt i romanen får man en känsla av att Tornedalen är en plats där befolkningen känner sig utanför det övriga Sverige, underlägsna och annorlunda. Redan i kapitlet om Mattis och Niilas första lektioner i skolan har Niemi börjat introducera läsaren i minoritetsproblematiken. När pojkarna studerar Sverige i en kartbok, upptäcker de att Skåne är tryckt i extra stor skala med många detaljer för att markera alla vägar och städer. Därefter minskar skalsystemet ju längre norrut de bläddrar och när pojkarna betraktar sitt hemområde, finns nästan inga detaljer alls. När de sedan jämför landskapen, upptäcker de att Skåne breder ut sig på en lika stor yta som Norrland. Niemi fastslår att det handlar om tornedalingarnas historiska utsatthet, inte minst med tanke på det faktum att Skåne är så litet till ytan att det egentligen får plats mellan Haparanda och Boden.⁵⁶

⁵⁴ Niemi, s. 30.

⁵⁵ Dahlgren och Lindgren, s. 39.

⁵⁶ Niemi, s. 47.

5.2.c. Paradoxal inställning gentemot den egna kulturen

Som tidigare nämndes så innehåller tornedalslitteratur en stark medvetenhet om den egna kulturen. En intressant sak med *Populärmusik från Vittula* är att hela berättelsen genomsyras av en paradoxal inställning gentemot den egna kulturen. Å ena sidan beklagar sig författaren återkommande över minoritetsproblematiken och beskriver den tornedalska stereotypen som en förtegen varelse med förlorad identitet som håller hårt på traditioner. Huvudkaraktären Matti grubblar över denna problematik under sin uppväxt och han förstår till slut att hans hembygd inte verkar tillhöra Sverige, istället bor han i ett svenskt ”bihang” där det råkar finnas människor som strävar efter att vara svenskar. ”Vi var inga. Våra föräldrar var inga. Våra förfäder hade betytt noll och intet för den svenska historien. Våra efternamn kunde inte stavas, än mindre uttalas av det fåtal lärarvikarier som sökte sig upp från det riktiga Sverige. Vi bröt på finska utan att vara finnar, vi bröt på svenska utan att vara svenskar” tillägger han.⁵⁷

Å andra sidan visar det sig att identitetsbristen gör tornedalingarna mottagliga för influenser utifrån, dvs. vad Bhabha menar med att förhandla om en blivande identitet. Detta sökande återkommer på flera ställen i romanen och kan vara ett sätt för författaren att hålla intrigen så levande som möjligt, i kontrast till den dystra bild han målar upp av Tornedalen. En sådan tankegång skymtas när Matti grubblar vidare över sin tillvaro: ”En utväg, en endaste möjlighet om man ville bli någonting, om så det allra minsta. Nämligen att flytta. Vi lärde oss att se fram emot det, övertygade om att det var vår chans i livet, och vi lydde. I Västerås skulle man äntligen bli människa. I Lund eller i Södertälje. Det var en jättelik evakuering. En flyktingvåg som tömde vår bygd, och konstigt nog kändes helt frivillig. Ett osynligt krig”.⁵⁸ Tankarna kommer förvisso från en pojke, men han blir talesman för en hel folkgrupp.

En sådan paradoxal inställning mellan självömkan och sökande, kan exemplifieras av romanens första omskakande händelse; nämligen när asfalten läggs över byns grusvägar. När vägarbetarna rullar fram på de väldiga ångvältarna står hela byn och häpnar. En del av åskådarna inser att asfalten kommer att underlätta deras kommunikationsleder och gläds därmed över att ha blivit inkluderade i Sveriges ekonomiska tillväxt. Paradoxalt nog är stämningen förvirrad och de verkar inte riktigt veta hur de ska förhålla sig till denna nyhet. En av de äldre männen står och upplyser folkskaran om att framtiden är kommen och att ”staten

⁵⁷ Niemi, s. 49–50.

⁵⁸ Niemi, s. 50.

håller på att klä fattigdomen i svart skinnjacka”.⁵⁹ Det ger sken av att tornedalingarna inte vill låta sig krusas av det svenska välfärdssamhället eftersom man ändå aldrig varit delaktiga i landets framåtskridande. Tillvaron har egentligen alltid handlat om överlevnad och helt plötsligt dras man med i det ekonomiska uppsvinget. ”Asfalten ses som en onödig lyx och allt är tecken på glesbygdens rikedom, löfte om en framtid i slöseri och välfärd”.⁶⁰

5.2.d. Starka traditioner

I romanen hittas också exempel på att byborna försöker förmedla sin identitet genom en s.k. varande förhandling. Det sker exempelvis då Niilas farmor har dött och ska begravas i Pajala kyrka. Farmodern har fött hela tolv barn men det är bara Niilas pappa som bor kvar i trakten medan de övriga bor i svenska städer eller har emigrerat utomlands till länder som Tyskland, USA och Nya Zeeland. Nästan alla släktingarna har återvänt till Tornedalen för att jordfästa farmodern och nu samlas flera språk och kulturer på samma plats.⁶¹ Släktföreandet anses som ett utmärkt tillfälle för den læstadianismiska familjen att förmedla sina traditioner och sägner. Prästen inleder med att hylla den bortgångna kvinnans miserabla liv, hennes slit och möda för att överleva i det fattiga Tornedalen med tolv barn. Det verkar dock som att släktingarna är mer intresserade av att få sin del av arvet än att bekanta sig med sina rötter. Därför varnar prästen för helvetet som drabbar den som lever i synd och föraktar religionen. Han försöker inplantera ånger och självömkan i gästerna, precis så som læstadianerna upplever världen.⁶² Læstadianismens predikan kan således tolkas som en demonstration mot omvärlden; en utsatt minoritets avsky inför majoritetens bättre ställda tillvaro. Det kan även symbolisera ett rop på hjälp, där man helt enkelt vill bli sedd och bekräftad för att etablera en identitet.

5.2.e. Rädslan för yttre influenser

I romanen hittas även exempel på att byborna, med eftertryck, försöker framhålla sina traditioner och sägner i uppfostringssyfte. Matti har tillsammans med fadern ett förtroligt samtal där fadern förvarnar honom för allt ont som väntar när han tar steget in i puberteten.

⁵⁹ Niemi, s. 11–12.

⁶⁰ Niemi, s. 12.

⁶¹ Niemi, s. 60.

⁶² Niemi, s. 61.

De går igenom alltifrån alkoholens syfte för mannen och meningen med det motsatta könet till släktens fejder genom historien. Det han särskilt utpekar som en stor fara är att läsa böcker och han ger exempel på hur många ungdomar som hamnat på mentalsjukhus. Fadern målar upp bokläsningens faror lika allvarliga som narkotika, och vädjar till sonen att istället koncentrera sig på ett arbete där man slipper tänka och grubbla.⁶³ Fadern säger att ”möjligen kunde man i största försiktighet hantera böcker där man lärde sig något, som uppslagsverk eller reparationshandböcker. Det farliga var skönlitteraturen, det var där som grubblerierna grundlades och uppmuntrades”.⁶⁴ Eftersom Bhabha belyser just litteraturen som en bidragande faktor till ett nytt världstänkande och förståelse för mänskligheten, kan det tänkas att fadern fruktar att litteraturen leder till att sonen bildar sig en egen uppfattning om traditionerna, släktfejdena och gemenskapen. Eller, ännu värre, att han genomskådar bristerna och överger sin egen kultur.⁶⁵ Faderns samtal med sonen handlar om en generationsfråga men blir samtidigt ett exempel på den rädsla som finns för blivande förhandlingar om en identitet, nämligen influenser som fadern tror kan påverka sonen negativt. En förklaring till faderns rädsla kan även föreligga i att de sociala närverken, som han alltid varit mån om och byggt vidare på efter sina förfäder, nu riskerar att ersättas av de skyddsnät som antingen familjen eller den offentliga sektorn erbjuder. När romanen utspelar sig är Sveriges välfärd på ingång och möjligheterna till bättre livskarriärer kan mycket väl skrämman anhängare av äldre traditioner.⁶⁶

Eftersom berättelsen utspelar sig under sextiotalets slut, då rock- och popmusiken fått sitt genombrott, har författaren passat på att låta denna influens konfronteras med tornedalsbygden. Trots att musikhysterin knappast får ett större genomslag i Tornedalen, berättar Matti om när hans familj ser Elvis Presley för första gången på TV. Familjemedlemmarnas reaktioner är skiftande: ”Pappa fnyste och gick demonstrativt ut i garaget. Mamma satt kvar och låtsades sticka, men kunde knappt släppa blicken från detta svettiga handdjur i svart läderjacka. Syrran bet sina naglar och låg och grät i kudden länge den kvällen. Och jag ville ha en gitarr”.⁶⁷

Niila har, efter farmoderns begravning, fått en vinylskiva med Beatles av sina amerikanska kusiner. Den blir startskottet för pojkarnas drömmar om att bli rockmusiker. Deras musiklärare, skåningen Greger, ska också komma att spela en stor roll för pojkarnas

⁶³ Niemi, s. 177.

⁶⁴ Niemi, s. 177.

⁶⁵ Jfr. McLeod, s. 220.

⁶⁶ Jfr. Dahlgren och Lindgren, s. 39.

⁶⁷ Niemi, s. 78.

utveckling. Greger har cyklat hela vägen från Skåne och hans tolvväxlade träningscykel väcker stor uppståndelse, då den saknar stänkskärmar och pakethållare och har extremt smala däck. Mannen på den snabba cykeln blir en kontrast till Tornedalens långsamma levnadstempo, och det berättas att ”han började susa som en raket längs vägarna i en röd träningsoverall, skrämde tanter och byungar och orsakade UFO-rapporter i Haparandabladet”.⁶⁸ Greger beskrivs som en social personlighet med stort kontaktbehov och han stannar gärna och samtalar med lokalbefolkningen. Dessutom saknar Greger fyra fingrar på sin ena hand sedan en arbetsolycka, men ändå har han lyckats fortsätta spela gitarr. Gregers framfusighet och handikapp blir därför en stark influens för pojkarna och han inspirerar dem till att satsa på sina musikdrömmar. Han behöver bara visa sin deformerade hand för att intala pojkarna att ingenting är omöjligt.

Publikreaktionerna efter pojkarnas första spelning i skolaulan är delade. Den skånske musikläraren Greger får utstå hård kritik från skolledningen då de anser att han på ett omdömeslöst sätt uppmuntrat pojkarna till sysslor som många anser vara frånstötande. Berättaren redogör för att skaparförmågan i Tornedalen alltid handlat om att överleva. Därför är det inte så underligt att rockmusik och gitarrspelande ses som ett slösaktigt sätt att fördriva tiden på. Särskilt den äldre generationen ansåg det som resultatet av en överskottsenergi, som i sin tur var konsekvensen av att man låtit barnen ha för mycket fritid och inte lärt dem arbeta ordentligt.⁶⁹ Här är Niemi åter inne på blivande identitetsförhandling och då visar sig en konflikt med de starka traditionerna. I en trakt där det främst handlar om att överleva kunde man, enligt Niemi, ”respektera, ja till och med beundra den fiffige snickaren som ur skogens trädstammar kunde tälja fram allt från en smörkniv till en moraklocka, eller skogsarbetaren som fick motorstopp och körde sin snöskoter i nio kilometer på en blandning av hjärtmedicin och hembränt”.⁷⁰ Därför betraktas rockmusik och gitarrspelande inte som nyttiga sysslor.

Som tidigare nämndes har Tornedalen ofta betraktats som ett maskulint klimat och detta lyfter Niemi fram som en problematik som aktualiseras av pojkarnas gitarrspelande. Den traditionella mansrollen i Tornedalen går ut på att undvika sådant som anses vara kvinnogöra, exempelvis sysslor i hemmet. Männens hör hemma utomhus, i skogen, vid älven eller där det behövs muskler.⁷¹ I takt med att välfärden kommer, berättar författaren hur könsfördelningen dock blir alltmer komplicerad och den traditionella ”knapsu”-begreppet (tornedalsfinsk synonym för omanlig, fjollig) riskerar att suddas ut. För att ge en översikt av

⁶⁸ Niemi, s. 145.

⁶⁹ Niemi, s. 201.

⁷⁰ Niemi, s. 201.

⁷¹ Niemi, s. 203.

tornedalsmannens karaktär, gör Niemi en kategorisering. Den ultimate mannen är den som anammat jantelagen och låter musklerna arbeta istället för munnen. Motsatsen är ”knapsun” som är dålig i skog och jakt, men samtidigt har god hand med djur och verkar attrahera kvinnor eftersom han besitter lyhördhet för känslor.⁷² Denna kategorisering är knappast överrensstämmande med dagens tornedalska verklighet, men förmodligen vill Niemi visa att det fanns en sådan föreställning som låg djupt rotad hos byborna, åtminstone fram till 60-talet.

Eftersom rockmusiken och gitarren är nya attribut i romanen, kan man tydlig se en problematik då de ska fogas in i denna klassiska manlighetskategorisering. Niemi påpekar att rockmusiken i sig, uppfattas som ett aggressivt fenomen med manlig utstrålning. Paradoxalt nog betraktas gitarrspelandet, som tidigare nämnts, ändå inte som ett riktigt arbete.⁷³ Det går alltså inte att placera gitarristerna Matti och Niila i den klassiska manlighetskategorin. De båda representerar en nymodighet som inte tidigare funnits i Tornedalen, vilket förbryllar omgivningen. Matti och Niila blir representanter för ett mellanskikt mellan manligt och knapsu och det visar att individen med hjälp av främmande influenser har kraften att splittra en rådande kulturform.⁷⁴ Gitarren blir således en symbol för att Tornedalens kultur inte är något undantag utan, precis som Bhabha framhäver; porös, instabil och mottaglig för förändringar.

5.2.f. Kulturellt möte med en främling

Ett tydligt exempel på att tornedalsborna hamnar i konflikt med uppfattningen av sin egen identitet sker en söndag i kyrkan. Kyrkan fylls, för ovanlighetens skull, av hela bygden då en afrikansk pastor kommer på besök för att samla in kollekt till det krigsdrabbade Kongo. Hela församlingen är spänd; tornedalingarna har nämligen aldrig sett en svart man förr. Innan han visar sig handlar den stora diskussionen i kyrkan om hur hans hudfärg ser ut. Man ”undrade om han var riktigt svart, kolsvart, som jazzmusikerna på skivomslagen. Eller var han kanske bara brunaktig?”⁷⁵ Den mörke främlingen gör entré och ett unisont flämtande ekar i kyrkan. Innan predikan har börjat, tvingas den mörke främlingen överta predikstolen då tolken får ett feberanfall och han försöker hitta någon i publiken som kan tolka hans visdomsord. Han försöker med swahili, kreolfranska och flamländska, men det visar sig att ingen kan något

⁷² Niemi, s. 204.

⁷³ Niemi, s. 204.

⁷⁴ Jfr. McLeod, s. 221.

⁷⁵ Niemi, s. 33.

annat språk än svenska eller finska.⁷⁶ Detta möte mellan en samlad hembygd och en ensam, mörkhyad främling gestaltas väldigt komplext. Det verkar som om tornedalsborna hamnar i konflikt med uppfattningen av sin egen identitet. Främlingen företräder något som de omedvetna nordborna inte har. Han är världsvan, tillmötesgående och konverserar på flera olika språk. Utifrån främlingens perspektiv verkar det vara tvärtom. Han ser förmodligen tornedalingarna som ett folk med bättre förutsättningar än de själva är medvetna om. I hans ögon är de skonade från krig och den grad av hungersnöd, epidemier och andra oroligheter som han upplever i sin världsdel. Den komplexitet som präglar detta kulturella möte kan betraktas som en träffande gestaltning av hur invecklat det alltid är när olika etniska och kulturella grupper möts.

En annan tolkning kan riktas mot språkproblematiken. Som tidigare nämndes i Gröndahls undersökning, har Tornedalen länge lidit av en språkproblematik, vilket genom historien orsakat kommunikationsbrister. En del invånare har inte ens varit säkra på vilket modersmål de äger och helt plötsligt visar sig en främling från en annan världsdel som behärskar en hel mångfald av språk. Främlingens besök blir en omskakande händelse för Tornedalens invånare eftersom de blir konfunderade över hur världen ser ut, bortom de egna gränserna. Tolkningen kan således förenas med Bhabhas teorier om den kulturella hybriditeten. Tornedalingarna har kanske tidigare haft föreställningen att världen är svart eller vit, att den mörke främlingen kommer från ett fattigt land med elände, att han tillhör ett outvecklat folk, vilket överrensstämmer med den klassiska postkolonialistiska traditionen. Främlingen visar sig emellertid vara en bildad man som besitter rikedom i språk, och därför strider det mot tornedalingarnas föreställning. De nås av vetskapen som är förenlig med Bhabhas teorier, nämligen att kulturer är instabila och föränderliga. De får en känsla av att världen inte är svart och vit, utan full av mångfald.

5.2.g. Ett tornedalskt bröllop blir symbol för en kulturell hybriditet

Det kanske tydligaste exemplet på Bhabhas teorier om den kulturella hybriditeten dyker upp då två släkter förenas genom giftermål. Bruden härstammar från en tornedalsfinsk släkt medan brudgummen, Mattis farbror, kommer från en tornedalssvensk. Nu tvingas alla släktingarna trängas nära varandra runt matbordet där bröllopsmiddagen ska serveras och därför blir detta ett träffande exempel av Tornedalens kulturella mångfald. Det blir ett

⁷⁶ Niemi, s. 35.

exempel i miniatyr, där olika kulturer korsar varandra i samma lokal. Det är också så Niemi beskriver det. Middagsbordet fungerar som en gränslinje mellan den finska släkten på den ena sidan och den svenska på den andra. Medan gästerna väntar på maten är det knäpptyst, och i luften råder en smått fientlig stämning. Bägge lägren kastar misstänksamma blickar mot varandra tills maten serveras. Niemi påpekar att ”det gällde släktens ära, heder och stolthet. Det gällde att sätta sig i respekt hos den ingifta flocken”.⁷⁷

Snart börjar alkoholen verka och då inleds konversationen. Den svenska bordshalvan skryter hänsynslöst om sin släkts fantastiska förmåga till fysiskt arbete. Det berättas släktsagor om hur anfäder dräpt björnar med yxor, om skidåkaren som spurtat ifrån malmtåget, om älgar som flåtts och styckats med locket av en snusdosa etc. Den finska bordshalvan sitter tysta, sammanbitna och får tålmodigt stå ut med överdrifterna.⁷⁸ Detta kan tolkas som en varande identitetsförhandling. När en finsk flicka blir en del av den svenska familjen, vill man säkra sina traditioner inom släkten eftersom det möjligen finns en rädsla för finskt inflytande. Tidigare nämndes att Sverige skonades från elände efter kriget i jämförelse med Finland som blev en plågad nation i flera årtionden. Det svenska skrävleriet kan bero på en rädsla för finnarnas sammanbitenhet, en rädsla för ett folk som varit plågat och förväntas resa sig ur sitt elände, eller en rädsla för den vrede finnarna känner för att ha kämpat för sin överlevnad medan svenskarna latat sig i sin trygghet.

Denna rädsla för kultursplittring märks också i farfaderns tal när männen sedermera badar bastu. Där uttrycker han till en början sitt missnöje över att hans söner har installerat elektriska bastuaggregat, vilket han anser vara ett angrepp på den tornedalska kulturen. Farfadern fördömer elektriciteten, innovationen som kommit från södra Sverige och höll på att utrota den tornedalska uthålligheten och tålmodet. Den hade reducerat männens muskler och tålighet mot kyla. Inte heller kunde barnen längre äta skämd mat eftersom kylskåpet slagit igenom.⁷⁹

Bröllopet kan sålunda, liksom tidigare begravningen, tydas som en ursäkt för den tornedalska kulturen att uttrycka sin hedersrikedom gentemot främlingar. Man tillåter sig inte att visa svaghet för andra grupper, utan anstränger sig oberört för att verka störst och starkast. De svenska överdrifterna under bröllopsmiddagen leder på det sättet till att etablera en extrem variant av den svenska tornedalskulturen. Man berättar skrönor om släktens styrka, uthållighet, envishet och oberördhet inför smärta för att man egentligen är osäker på en egen

⁷⁷ Niemi, s. 114.

⁷⁸ Niemi, s. 112.

⁷⁹ Niemi, s. 120.

nationalitet eller identitet. Den varande identitetshandlingen bland de svenska tornedalingarna yttrar sig därigenom i en machokultur, medan förklaringen kan vara att de känner en osäkerhet.

6. Konklusion

Frågeställningarna var:

- * Hur karaktäriseras gränsöverskridande kulturformer i tornedalslitteratur?
- * Hur beskrivs människans strävan efter en identitet i tornedalslitteratur?

Enligt analysen kan det konstateras att gränsöverskridande kulturformer dvs. den mellanliggande positionen som Bhabha benämner som kulturell hybriditet, får företrädas av romanernas huvudkaraktärer i båda fallen. I Niemis roman kan Matti och Niila ses som representanter för gränsmänniskor, och de båda strider för att förverkliga sina musikdrömmar i en trakt där de känner sig motarbetade. De lever i ett område som beskrivs som splittrat mellan, å ena sidan identitetskris, och å andra sidan sökande efter en bättre tillvaro. Kurt-Görans roll kan hos Pohjanen också ses som en hybriditet eftersom hans yrkesroll, som lärare och övervakare, handlar om att hjälpa människor i ett samhälle som kantas av ångest, avundsjuka och egoism. Hans plikttrogenhet har försatt honom i ett läge, där han inte verkar kunna stå upp mot vare sig ångest eller egoism. Det finns dock en olikhet mellan karaktärerna. Till skillnad från Mattis och Niilas optimism, beskrivs Kurt-Göran som en pessimistisk och ångestladdad individ som verkar ha tappat livsglädjen. Detta kan troligen bero karaktärernas ålderskillnad. Medan pojarna har hela livet framför sig och därmed tidigt inser problematiken i Tornedalen, känner Kurt-Göran när han inser detsamma att hans tid är förbi och att hans uppoffringar har varit bortkastade.

Identitetsförhandlingarna har påträffats i båda romanerna. De blivande identitetsförhandlingarna är tydligare utpräglade i Niemis roman, vilket kan bero på att den är skriven år 2000, då den tornedalska minoritetsproblematiken blev ett uppmärksammat diskussionsämne i Sverige. Invånarnas möten med den mörke pastorn från Afrika och den skånske musiklearen Greger, beskrivs som omskakande upplevelser. Främlingarna har personligheter som skapar stor förvirring i den tystlåtna bygden; framfusighet, språkrikedom, livsglädje och musiktalang. Framförallt står de för något som inte finns i Tornedalen, nämligen gnistan att fullfölja sina drömmar trots krigsdrabbad bakgrund eller fysiska

handikapp. Hos Niemi blir det dock gitarren som mest får symbolisera en blivande identitetsförhandling, eftersom den står för en yttre inspiration som alltid betraktats som tabu i Tornedalen; som djävulens verktyg av den religiösa sidan och en omanlig aktivitet av den arbetande gruppen. Som Bhabha påpekat, söker en människa inspiration för att särskiljas och synas i kulturen och gitarren blir på så sätt den främmande estetiken.

I Pohjanens roman har det däremot varit svårare att finna liknande inspirationer, snarare ligger tyngden på varande identitetsförhandlingar. Det representeras av den ångest och tystlåtenhet som präglar bygdens splittring mellan industrialiseringens nydaning och den traditionella självförsörjningen. Samhället har förlorat de intima, sociala nätverk det tidigare hade och avundsjukan har växt mot människor som försöker göra ekonomisk vinning. Den tystlåtna stereotypen finns även i Niemis roman, men här tar de varande identitetsförhandlingarna uttryck i mer extrema former. I Mattis arbetarfamilj karaktäriseras det av extrema traditionsbevaranden och machokultur, medan Niilas religiösa förhållanden beskrivs som patriarkala och fanatiska.

Litteraturen visar exempel på Bhabhas teori om den kulturella hybriditeten. Det är främst huvudkaraktärerna som befinner sig i den mellanliggande positionen mellan olika värderingar och traditioner. Romanerna illustrerar också att kulturen är instabil och att den ständigt förändras genom identitetsförhandlingar. I de två romanerna kämpar huvudkaraktärerna var och en på sitt sätt för att skapa en identitet, Matti och Niila mot det familjära trycket och Kurt-Göran mot den meningslöshet han känner inför sin omgivning.

Då undersökningen handlat om att jämföra två tornedalssvenska romaner, skulle en fördjupning kunna genomföras med att ställa tornedalslitteratur från båda sidor om älven mot varandra. Detta för att få en mer komplett bild av tornedalsminoriteten som helhet.

7. Käll- och litteraturförteckning

- Bhabha, Homi K, 1994: *The Location of Culture*, Routledge, London
- Dahlgren, Lars, Lindgren, Gerd, 1987: *De sociala gränsriddarna. Om konverterings- och anpassningsstrategier i ett lokalsamhälle i Tornedalen*, Cerum, Umeå universitet, Umeå
- Gröndahl, Satu, red. 2002: *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*, Centrum för multietnisk forskning, Uppsala Universitet, Uppsala. Gröndahl, Satu, Hellberg, Matti, Ojanen, Mika, 2002: "Den tornedalska litteraturen", red. Gröndahl
- Heith, Anne, 2007: "Fluid Identities and the Use of History. The Northern Lights Route and the Writings of Bengt Pohjanen", Umeå universitet, Umeå, 2007
- Isaksson, Arne, 1988: *I hatkärlekens gränsland*, Bollstabruk
- Loomba, Ania, 2005: *Kolonialism/Postkolonialism*, Tankekraft förlag, Stockholm, Översättning: Oskar Söderlind
- McLeod, John, 2000: *Beginning Postcolonialism*, Manchester University Press, Manchester
- Moilanen, Anne, 2007: "Mord och kärlek i Tornedalen". Växjö Universitet, Växjö
- Niemi, Mikael, 2000: *Populärmusik från Vittula*, Norstedts förlag, Stockholm
- Pohjanen, Bengt, 1979: *Och fiskarna svarar Guds frid*, P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm
- Bildkälla på försättsblad hämtad från:
www.tornedalen.net/kommuner/karta/index.html

- Internetkälla hämtad från:

<http://sv.wikipedia.org/wiki/L%C3%A6stadianism>, datum: 2008-01-20, tid: 00:36